

KÜNGOVO DIJALOŠKO DJELO ISLAM PREVEDENO NA BOSANSKI

Hans Küng, *Islam - Prošlost, sadašnjost, budućnost*. S njemačkog na bosanski preveo Avdija Alibašić, Sarajevo: 2023., 1035 stranica.

Smatram potrebnim prvo predstaviti Hansa Künga kao proučavatelja triju monoteističkih religija s aspekta dijaloga, a zatim ovaj prijevod njegova djela na bosanski 19 godina nakon tiskanja njemačkog izvornika.

1.

Hans Küng se rodio 19. 3. 1928. u mjestu Sursee blizu Luzerna, u Švicarskoj, kao najstarije djeteta u katoličkoj obitelji sa sedmero djece. Kao biskupijski kandidat za svećenika teologiju je studirao na Gregoriani u Rimu te je 1954. zaređen za svećenika. Na mladomišničku spomen-sličicu napisao je: „Molite za mene da mi Bog otvori vrata za Riječ kako bih mogao navijestiti otajstvo Krista.“ Doktorirao je na učilištu Institut catholique u Parizu 1957. s disertacijom na njemačkom o opravdanju prema Karlu Barthu koju je 1964. izdao na engleskom (*Justification: The Doctrine of Karl Barth*). Time je skrenuo na sebe pozornost pape Ivana XXIII. koji ga je imenovao u skupinu teoloških savjetnika na Drugom vatikanskom saboru 1962. do 1965.

Nakon Sabora pokrenuo je sa skupinom istomišljenika međunarodni teološki časopis *Concilium*. Od 1960. do umirovljenja 1996. bio je profesor na Teološkom fakultetu u Tübingenu koji ima katolički i protestantski odjel. U djelu *Unfehlbar? Eine Anfrage* god. 1970. zanijekao je sposobnost Papi da definira istine vjere i morala „ex cathedra“. Poslužio se filozofijom jezika prema kojoj sve formulacije zastarijevaju s promjenom vremena i kulture. Kardinal Franjo Šeper, kao tadašnji pročelnik Kongregacije za nauku vjere, odgovorio je da se definicije općih sabora i papa u promijenjenim prilikama trebaju iznova tumačiti, ali ne opozvati ni zanijekati. Karl Rahner suprotstavio se Küngu tvrdeći: ako vjernici za spasenje trebaju vjerovati određene istine vjere i vršiti bitne moralne obveze, mora postojati netko tko može formulirati obvezatne istine vjere i morala. Küng je ostao pri svojem stavu pa je 1978. dobio doživotnu zabranu predavanja na fakultetu na kojem se spremaju kandidati za svećenike, ali nikada nije suspendiran od svećeničkog reda. Od tada se posvetio istraživanju ekumenskih odnosa i svjetskih religija sa stanovišta dijaloga te potencijalu religija da pridonose miru u svijetu.

Prvo zapaženo Küngovo djelo s područja međureligijske suradnje je *Kršćanstvo i svjetske religije. Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom* god. 1984. Napisao ga je

s još trojicom kolega profesora; prijevod na hrvatski tiskan 1994. u Zagrebu (usp.: moju recenziju u *Crkvi u svijetu* 1994., 4, 465-470). Između ostaloga, i zbog toga je bio pozvan da sa skupinom stručnjaka izradi *Deklaraciju o svjetskoj etici* za Parlament religija svijeta 1993. u Chicagu. Ona je bila podloga za kasniji rad na svjetskom etosu (*Weltethos* – usp.: moju knjigu *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive* u BiH, 50-66). Tri njegova magistralna djela o monoteističkim religijama izlazila su ovim redoslijedom: *Das Judentum* 1991. (ponovno tiskano 1999.), *Das Christentum* 1994. (ponovno izdano 1999.) te *Der Islam. Geschichte, Gegenwart, Zukunft* 2004. U svojim radovima o religijama rado naglašava: „Nema mira među nacijama bez mira među religijama! Nema mira među religijama bez dijaloga među religijama! Nema ostanka našega globusa bez globalnog etosa, svjetskog etosa, zajednički nošenog od religioznih i nereligioznih ljudi!“ (*Islam*, prijevod na bosanski, str. 999).

Nakon umirovljenja ostao je živjeti u svojoj kući u Tübingenu odakle je animirao fondaciju *Weltethos*. Napisao svoje memoare u tri sveska koji su objavljeni na hrvatskom u izdanju kuće Ex libris na Rijeci. Drugi svezak nosi naslov *Sporna istina. Sjećanja*. Na str. 725-729 donosi njegovu bibliografiju te od toga 13 naslova djela prevedenih na hrvatski od 1979. do 2011. God.

2007. prevedena je i tiskana njegova knjižica *Katolička crkva: kratka povijest* (izdavač Alfa, Zagreb) u kojoj ističe kako je katolicizam njegova duhovna domovina, iako je imao teološke sukobe s papama i biskupima. Više puta molio je za susret s Ivanom Pavlom II., ali nije bio primljen. Primio ga je Benedikt XVI. 26. rujna 2005. te su razgovarali o Küngovu zauzimanju za međureligijski dijalog prešućujući kontroverzne ekleziološke teme. Svoju uključenost u katoličko zajedništvo najviše je dokazao pred smrt 6. travnja 2021. u 93. godini. Na sprovodnoj misi za njega 14. travnja 2021. u crkvi sv. Ivana evanđelista u Tübingenu čitana je Molitva vjernika koju je on sastavio, a mnogi njegovi prijatelji žalili su što im je zabranjeno sudjelovati zbog ondašnje pandemije. Misu je predvodio župnik Wolfgang Gramer koji je ispričao kako je Hans kao bolesnik prilikom primanja sakramenata umirućih molio sa župnikom Očenaš. Predsjednik pokrajine Baden-Württemberg Winfried Kretschmann bio je nazočan i u svojem govoru istaknuo kako mu je pokojnik pomogao u osobnoj krizi vjere.

H. K. boravio je u Sarajevu radno 14. i 15. svibnja 2009. Održao je prvog dana u okviru konferencije o svjetskom etosu u politici i gospodarstvu prigodno predavanje, a drugoga predavanje na Fakultetu islamskih nauka (FIN), zatim se susreo s djelatnicima Međureligijskog

vijeća i na Franjevačkoj teologiji predstavio prijevod prvog sveska svojih memoara: *Izborena sloboda: sjećanja* (Rijeka: Ex Libris, 2008., 605 stranica). Sadašnji mladi profesor na FIN-u dr. Orhan Jašić priredio je pod vodstvom prof. dr. Adnana Silajdžića god. 2017. disertaciju *Učenje islama u teologiji Hansa Künga*. Alen Kristić, koji je završio studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu a sada se bavi religijskim dijalogom i svjetskim etosom u duhu inicijativa H. K., objavio je knjige *Svjetski etos: Dokumenti – utemeljenja – primjene* te *Svjetski etos pod školskim krovom. Priručnik za integriranje svjetskog etosa u nastavne procese* (usp.: moju recenziju tih knjiga u *Nova prisutnost* 1/2015., 116-125). Osobno sam susreo Künga na jednom međureligijskom skupu u Zagrebu i u njegovoj kući u Tübingenu 10. studenog 2005. kada mi je poklonio potpisani primjerak svoje knjige *Der Islam* upisavši časni naziv Brückenbauer (graditelj mostova) na koji sam ponosan. Iz tog primjerka prvo sam proučio poglavlje „Središte“ (str. 135-265 prijevoda na bosanski) gdje kršćanski znanstvenik uspoređuje glavne vjerske istine i etičke obveze islama i kršćanstva.

Dr. sc. Zoran Grozdanov, protestantski teolog u Hrvatskoj, susreo se s H. K. u Tübingenu dok je pisao disertaciju pod vodstvom protestantskog teologa Jürgena Moltmanna. Uz službu predavača na teološkom fakultetu Matija Vla-

čić Ilirik u Zagrebu on u Rijeci vodi izdavačku kuću „Ex libris“ u kojoj je izdao hrvatski prijevod triju zamašnih svezaka Küngovih memoara. Povodom Küngove smrti napisao je članak o njemu u časopisu *Filozofska istraživanja* 4/2021., 867-870. U njemu ističe da su J. B. Metz, J. Ratzinger, H. Küng kao katolici te J. Moltmann i W. Panneberg kao protestanti „oblikovali teologiju druge polovice dvadesetog stoljeća, svaki na svoj način“. Smatra da je H. K. svojim istraživanjem doprinio slobodi teološkog razmišljanja.

Povodom Küngove smrti profesor Fanjevačke teologije fra Ivan Šarčević napisao opširan članak: „Između paušalne osude i strašljiva prešućivanja – uz sjećanje na teologa Hansa Künga“ (*Polis* 22. 4. 2021., 21 stranica – uvid 26. 11. 2024.). On ga prikazuje kao „vrsnog katoličkog teologa, mislioca i tumača tajne Boga“. Središnjim djelima H. Künga smatra *Biti kršćanin* (hrv. prijevod 2002.) i *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku* (hrv. pr. 1987., zatim ponovljeno izdanje 2006. i 2009.) U njima ulazi u dubok dijalog s nevjernicima i završava „s razumnim povjerenjem, s odgovorima kao modernoj alternativni. *Da* zbilji nasuprot nihilizmu, i *Da* Bogu nasuprot ateizmu - *Da* kršćanskom Bogu“. Naziva ga katoličkim teologom koji je kritički odan Crkvi. Šarčević na kraju navodi iz Küngova *Creda* (hrv. pr. 1992.) njegovu životnu ispovijest:

„U nasljedovanju Isusa Krista čovjek u današnjem svijetu može uistinu ljudski živjeti, djelovati, trpjeti i umrijeti: u sreći i nesreći, životu i smrti - držan od Boga i ljudima od pomoći.“ Treći svezak svojih memoara, *Doživljena čovječnost*, H. K. je objavio 2014. a hrvatski prijevod objavljen je 2016. te obuhvaća 725 stranica. Iz njega Šarčević navodi završnu molitvu kojom se H. K. oprašta od javnog djelovanja: „Hvala ti što je moj život mogao biti uspio život, ne samo za mene nego i one koji su mogli biti dijelom tog života...Hvala ti, moj Bože, jer si dobar i tvoja milost traje vječno.“

2.

U prijevodu *Islama* na bosanski profesor Enes Karić, koji u svojim radovima muslimane svoje domovine podržava u uvjerenju da mogu svoju vjeru prakticirati u sekularnoj državi, a Europljane uvjerava da muslimani nisu opasnost, napisao je Predgovor: „Dijaloški doprinos Hansa Künga“ (str.19-27). U njemu pozdravlja doprinos Künga međureligijskom susretanju „kao mogućnost da se izbjegne zlo ubijanja u ime Boga“, a u prijevodu ove knjige na bosanski vidi dostojno podsjećanje na „napore ovog njemačkog teologa i filozofa da sa svjetovima islama izgradi bolja razumijevanja i susretanja“. Posvetivši ovo djelo svojim prijateljima muslimanima širom svijeta, Küng u svome uvodu „Što se

želi ovom knjigom“ (31-41) ističe kako želi ljude učiniti sposobnim za dijalog najavljujući da će eventualno zastarjele paradigme islama uspoređivati s kritikom kršćanstva i judaizma kako „bih postigao dijalogičnost prema vani i konceptualnu osovinu moje trilogije prema unutra“ (40).

U njemačkom izvorniku fusnote su složene na kraju, i to tako da u svakom poglavlju počinju od broja 1 (str. 787-869 njemačkog trećeg izdanja iz god. 2004.). Prevoditelj na bosanski stavljao je fusnote na dotična mjesta ispod teksta te ih numerirao od 1 do 1511. Pri tome je dodavao uz pojedine Küngove kršćanske ili zapadnjačke izraze nove fusnote za čitatelje u našim krajevima. Prva takva nova fusnota je br. 14, str. 52, a posljednja br. 1490, str. 990. Time je znatno olakšao razumijevanje i uporabu ove knjige čitateljima koji se služe jezicima južnih Slavena.

Prevoditelj i Dobra knjiga Sarajevo kao izdavač bosanskog izdanja poštovali su redoslijed njemačkog izvornika pa su sadržaj stavili na početak. Iz njega čitatelj može vidjeti da se knjiga sastoji od pet dijelova: A- Ishodište (str. 44-133), B- Središte (134-265), C- Historija (266-683), D- Izazov sadašnjosti (684-825), E- Mogućnosti u budućnosti (826-974) s epilogom „Islam kao slika nade“ (975-999). Meni su trebala dva dobra umirovljenička mjeseca da knjigu studiozno proči-

tam i pribilježim posebno kreativna mjesta.

U prvom dijelu prikazao je religijsku sliku Arabije pred Muhamedov nastup istaknuvši da Židove, kršćane i muslimane povezuje uvjerenje o Abrahamu kao prvom monoteističkom vjerniku koji se usudio suprotstaviti poganskim bogovima. Najavljuje da želi biti kršćanski advokat muslimana uz pokoji kritički osvrt, osobito nakon terorističkog napada u New Yorku 11. rujna 2001. (str. 75, 78). S muslimanskim pobornikom dijaloga princom Hasanom bin Talalom priznaje da su u Arabiji Muhamedova vremena postojali judeokršćani (109). Prevoditelj je u dodatnoj bilješci 147, str. 111, pojasnio u kojem smislu Kur'an naziva kršćane i Židove ljudima Knjige. Prema Küngu ne postoji potpuna suglasnost među tri abrahamske religije, „ali postoji izvjesna konvergencija koja međusobni razgovor čini smislenim“ (126); to je zajedničko temeljno priznanje Boga te poimanje čovjeka, svijeta i svjetske povijesti (130). Oslanjajući se na sadašnje tumačenje starinskog katoličkog načela da „Izvan Crkve nema spasa“ u duhu Drugog vatikanskog sabora, K. smatra da je Muhamedov poziv bio autentična Božja karizma (132-133).

U drugom dijelu autor je dijaloški prikazao sadržaj Kur'ana i centralne strukturne elemente islama. Za muslimane Kur'an nije relikv iz prošlosti, nego „živa, sve-

ta knjiga na arapskom jeziku. Sva-ka riječ u ovoj definiciji je važna“ (142). To je za pobožne muslimane riječ Božja koju je Muhamedu „spustio“ anđeo Gabrijel (147-149). Proces „kanonizacije“ Staroga zavjeta trajao je tisuću godina, Novoga zavjeta oko sto godina, a Kur'ana dvadeset dvije godine (150). S muslimanskim teologom Mahmudom M. Ayoubom Küng ističe da je Kur'an stvorio muslimansku zajednicu. Polazeći od biblijskog uvjerenja da i oni koji nisu Židovi i kršćani mogu spoznati istinskog Boga, K. je uvjeren da je Muhamed dobio pravu objavu (163). Muslimansko Vjervanje glasi: „Svjedočim da nema drugog boga osim Boga, Muhamed je njegov poslanik!“ Zato je islam teocentrična monoteistička religija. Usklikom *Allahu ekber* (Bog je najveći) muslimani izriču vjeru da je Bog stvoritelj (Sura 13,16; 40,68). U pet zajedničkih svojstava judaizma, kršćanstva i islama K. ubraja: vjeru u jednoga Boga koji svemu daje smisao i život, Bog djeluje u povijesti, vjernici se mogu Bogu obraćati molitvom i meditacijom, Bog se brine za ljude, Bog je milosrdan (188-189). U Dekalogu (Izl 20,1-20) i Suri 17,22-28 Küng vidi zajednički osnovni etos triju monoteističkih religija (192). Uz popis ključnih godina Muhamedova djelovanja K. zaključuje da je Poslanikova sudbina ispunjena dugogodišnjim borbama i porazima, sumnjama i depresijama „u mnogo čemu slič-

no sudbini izraelskih poslanika“ (197-202). Preseljenjem u Medinu Muhamed je počeo djelovati kao mirovni posrednik i Božji poslanik i tako zajednicu Arapa (*umma*) pretvorio u zajednicu muslimana (*umma*). Dok su u Meki njegovi sljedbenici bili trpljena manjina, u Medini su postali dominantna većina (213). U pet strukturnih elemenata ili stupova islama naš autor zajedno s muslimanskim teolozima ubraja: ispovijest vjere u jednoga Boga, vjeru da je Muhamed Božji poslanik, obrednu molitvu (*salat*), godišnji socijalni doprinos (*zekat*) i ramazanski mjesec posta (*sijam*). Na kraju ovog poglavlja *Küng* pita smiju li kršćani smatrati Muhameda prorokom u biblijskom smislu riječi te odgovara da je „dogmatska predrasuda“ zvati nasilnog Iliju prorokom, a nijekati to Muhamedu (238). Za procjenu sadašnjeg stanja islama važno je uvažavanje njegove povijesti: „Radi se o živoj historiji u toku koje je ‘suština’ islama kao i njegova ‘supstanca vjere’ stalno iznova zadobijala nove i različite forme i oblike“ (265).

Treći dio počinje definicijom paradigme u religijskim zajednicama koje se prilagođuju prilikama pojedinog razdoblja i mjesta, ali zadržavaju svoju bit, što vrijedi za judaizam, kršćanstvo i islam. Ističe kako za islam nije tipičan zakon odmazde, iako Kur'an dopušta uzvratiti zlo za zlo, ali je oprost bolji (str. 284; Sura 16,126). Ističući kako

islam daje prava ženama kojih nisu imale u Arabiji prije islama, napominje kako u Kur'anu nema odredbe da žene pokrivaju glavu kada izlaze iz kuće (289). Teritorijalno širenje islamske države nije značilo nametanje islama kao vjere jer su nemuslimani trebali davati osvajaču porez (*džizija*), a kršćani i Židovi dobivali su položaj zaštićene manjine (*zimmiye*). Iako u islamu ne postoji ono što mi kršćani nazivamo crkvenim učiteljstvom, postoji „implicitna teologija“ u zlatnoj epohi islama (323-324). Prijenos sjedišta islamske države iz Medine u Damask autor tumači kao pobjedu urbane države nad pustinjskom i tu je počela prva islamska dinastija Emevija koja će vladati 89 godina (od god. 661. do 750.) Vlada Abdulmelik sagradio je u Jeruzalemu „Kupolu na stijeni“ god. 692. kao dodatno mjesto za hodočašća muslimana na brdu Moriji gdje je Abraham trebao žrtvovati sina. Time je pokazao da islam stoji u izravnoj vezi s praocem Židova i kršćana (360). U vrijeme Muavijine vladavine (god. 661.-680.) muslimanska država proširena je do Irana i Sjeverne Afrike i tada je nastupila promjena paradigme u vanjskoj i vojnoj politici. Ipak je paradigma Arapskog Carstva pokazala visoku sposobnost preživljavanja: „Kod mnogih muslimana je ostalo uvjerenje: Arapi su ipak najbolji od svih naroda, jer Bog nije slučajno svoju konačnu i univer-

zalnu objavu njima povjerio“ (str. 407). Nakon ubojstva posljednjeg emevijskog vladara Mervana II. zavladała je dinastija Abasija i od tada je Arapsko Carstvo višenacionalna država: „I što više naroda prihvaća islam, to je islamsko carstvo prostranije“ (414). Abasijski kalifi vladali su do mongolskog osvajanja Bagdada god. 1258. U njihovo vrijeme islam je dostigao svoju klasičnu formu u državnoj upravi, pravosuđu i književnosti. Muslimanski znanstvenici prevozili su djela grčkih filozofa. Tada je razvijen šerijat kao klasično islamsko pravo. Bagdadski kalifi nisu tražili za sebe da budu gospodari prava, nego njegovi sluge (435).

Od početka osmog stoljeća islamski znanstvenici počeli su skupljati hadise kao zgođe i izreke poslanika Muhameda, jer „musliman može u hadisu pronaći konkretne primjere i pravila“ (439). U ispitivanju odnosa vjere i razuma muslimanski znanstvenici branili su svoju vjeru te je uspoređivali sa židovstvom i kršćanstvom, ali su se također distancirali od abasijske vlasti zahtijevajući društvenu i političku pravednost (465). U novoj teološkoj paradigmi racionalnost je igrala važnu ulogu. U četvrtom građanskom ratu muslimanskog carstva od god. 810. do 813. Bagdad je postao novo teološko središte posvećeno pitanjima teologije i prava. Kalif Me'mun osnovao „Kuću mudrosti“ koja je postala državno-vjer-

ska inkvizicija (481). „Paradigma svjetske religije koja je prevladala s abasijskom revolucijom, zbog krize hilafeta, vojske, administracije i privrede, došla je do svoga političkog kraja; Bagdad je doduše ostao sjedištem halifa, ali halife nisu više gospodari carstva. Centrifugalne sile u provincijama su se pokazale jačim i vodile su nastanku većeg broja regionalnih dinastija. Ipak će paradigma koja je prevladavala u to vrijeme za mnoge muslimane budućih stoljeća zadržati veliki dio svoje svjetlosti i sjaja“ (494).

Mongolskim osvajanjem Bagdada god. 1258. eliminiran je politički simbol jedinstva muslimana. Ulogu alternativnog hilafeta preuzeo je Egipat od god. 1261. do 1517. Europski križari u sedam križarskih pohoda zauzeli su Palestinu i osnovali „Jeruzalemsko Kraljevstvo“. Pape i propovjednici kršćanstva poticali su europske ratnike na okrutni pohod protiv muslimana u Svetoj Zemlji i pri tome krivo bili uvjereni da je to duboko kršćanski pothvat (503-504). Od 13. do 15. stoljeća presudnu riječ preuzimali su turkijski nomadski ratnici te zapovjednici jedinica ratnih robova i njihovi sultani. To je dovelo do promjene paradigme: vlast su preuzele nomadske elite, genealogija vladara izgubila je važnost, umjesto Arapa i Perzijanaca islamsko društvo oblikovale su turkijske etničke grupe, ostao je islamski kulturni krug s Mogulskim, Safavidskim i

Osmanskim Carstvom. To je omogućilo formiranje i utjecaj uleme s tri funkcije: obrazovanje kadrova, izgrađivanje zajednice i povezivanje (516). Došlo je do formiranja sufijskih bratstava kao islamske mistike, iako „islam nije mistična nego u potpunosti proročka/poslanička religija“ (530). Vehabijski pokret u 18. i 19. stoljeću ukinuo je sufizam u Saudijskoj Arabiji, a Kemal Atatürk god. 1925. zabranio je derviške redove u moderniziranoj Turskoj.

Küng je opširno obradio život i teologiju Muhameda El-Gazalija (1058.-1111.) te ga usporedio s Tomom Akvinskim kao glavnim kršćanskim teologom srednjega vijeka (str. 557-591). On žali što je islam srednjega vijeka ostao na tradicionalnom načinu razmišljanja te „nije dopustio pojedincu da stekne novo samopouzdanje i slobodu“ (620). Također žali što u islamskom pravu ne postoji pravo na otpor (623). Kod muslimana je „isušivanje iznutra“ blokiralo razvoj moderne nauke i tehnologije, dok je u Europi nastupila renesansa (630-631). U katolicizmu je zavládala bolest netolerancije, a u islamu bolest integrizma. Ta misao prevoditelju A. Alibašiću povod je da u fusnoti 1048, str. 631-632, protumači pojam integrizma u francuskom načinu izražavanja.

Dinastija Safavida ponovo je ujedinila Iran te njime vladala od 1501. do 1772. godine. Oni su promovirali šijitsku pobožnost i politiku. Dok su se na Zapadu počele razvi-

jati prirodne znanosti jer su pojedini znanstvenici imali povjerenja u razum, islamska ulema nije osjećala potrebu okretanja prirodnim znanostima. Koncem 18. stoljeća francuska revolucija s krilaticom „Sloboda, jednakost, bratstvo“ pridonijela je utvrđivanju humanističkih vrijednosti na Zapadu, a imala je neizravan utjecaj i na islamske države. Napoleonovim prodorom u Egipat god. 1798. „muslimanima je postalo neopozivo jasno da je osvanula nova era: islam više ne može izbjegavati evropsku modernost“ (662). Sultan Mahmud II. ukinuo je god. 1826. janjičare te uveo redovnu vojsku u osmanskoj državi i za svoj program modernizacije Carstva dobio podršku uleme. Sultan Mehmed II. nosio je crveni fes i odredio da ga nose vojnici i državni službenici. Egipatski teolog i kasniji muftija Muhamed Abduhu (1849.-1905.) bio je kritičan prema poligamiji, a Kasim Amin (1863.-1908.) napisao je dva djela o pravima žena u promijenjenim povijesnim prilikama. Nakon Abduhove smrti vođa reformatorskog pokreta u Egiptu postao je Rešid Rida (1865.-1935.).

U četvrtom dijelu Küng najprije izlaže konkurenciju različitih paradigmi u današnjem islamu: sekularistički put koji je u Turskoj nametnuo Kemal Atatürk uz radikalno odbacivanje šerijata, islamistički put vehabizma u Saudijskoj Arabiji, Homeinijeva revolucija u Iranu.

Nakon pada Osmanskog Carstva pukovnik Naser uveo je u Egiptu arapski socijalizam nacionalizirajući Sueski kanal god. 1956. Tamo je učenik Rešida Ride Hasan el-Bena (1906.-1949.) osnovao Muslimansko bratstvo koje se proširilo po Bliskom i Srednjem istoku s ciljem socijalnog islama koji se temelji na Kur'anu i Sunnetu. Britanci su nakon Prvog svjetskog rata stvorili Irak kao novu državu različitih etničkih zajednica u kojoj se na čelo probio brutalni šef tajne službe Sadam Husein. S pomoću američke invazije on je srušen i sada je to nestabilna država s oko 32 % sunitiskih muslimana, 60 % šijitskih i 15 % Kurda koji žele suodlučivanje o politici u Bagdadu. Pojedini predstavnici konzervativne uleme u islamskim državama odbacuju demokraciju kao nespojivu s islamom (720). I u islamu postoji pluralizam mišljenja, i zato se budućnost političkog islama ne može prognozirati. Küng postojeće struje dijeli na tradicionaliste, sekulariste i reformatore (729-731). U fusnoti 1137, str. 749-750, Küng uvodi svjetski etos u politiku i svjetsku ekonomiju kao paradigmu konstruktivne budućnosti. On vidi potrebu novog mentaliteta. Glede odnosa muslimana i Židova na teritoriju Svete Zemlje ističe: „Upravo bi tri abrahamske religije, koje su barem indirektno uključene u ove sukobe, trebale postati svjesne svoje etičke odgovornosti i koristiti svoju duhovnu snagu da postignu mir i da mu osiguraju trajnost“ (751).

Podsjećajući kako Kur'an priznaje da je Isus „znak Božji“ (Sura 19,21; 21,91 i 23,50), on predlaže „trijalog“ o Isusu (778-781). Za kreativan dijalog kršćana sa Židovima i muslimanima Küng smatra važnim razlikovati helenizaciju kršćanstva s dogmom o Trojstvu od biblijskih izvora te razlike u naglascima o Kristu među novozavjetnim piscima: „U tom kontekstu bi svakog kršćanskog teologa zaista trebalo tištati pitanje kako mogu učiniti razumljivim jednom muslimanu ili jevreju da shvati zašto kršćani vjeruju u ovoga Isusa kao Mesiju“ (797). *Žali što zapadnjačka religijska znanost nije dovoljno shvaćala Kur'an kao živi religijski dokument* (803). U istraživanju objave kao Božjeg govora ljudima važni su ne samo kršćanski teolozi koji poznaju islam nego i muslimanski koji poznaju kršćanstvo (814-815). Slaže se s iranskim teologom Sayyedom Hosseinom Nasrom, koji djeluje u SAD-u, da su sudbine islama i kršćanstva usko povezane te da je Bog želio postojanje obje ove religije kao put spasenja za milijune ljudi (824). U postupcima predsjednika Turske Erdogana on vidi „laboratorij za islamsku demokraciju“ prognozirajući da bi politički islam u Turskoj mogao prerasti u sistem, a da se ne dogodi katastrofa (833-837). Uvjeren je da umjereni muslimani čine većinu te da mogu prihvatiti modernizaciju države i ekonomije makar odbijaju totalnu sekularizaciju (853). Ističe kako „u

Turskoj postoji više univerzitetskih profesorica, procentualno i apsolutno, negoli u Njemačkoj" (866). Predlaže međureligijski ekumenizam u kojem će se Židovi, kršćani i muslimani zajednički zalagati za izobrazbu i udio žena u javnom i političkom životu (873). Predlaže da religijske zajednice kod vlastitih pripadnika odgajaju svijest o pravima i dužnostima citirajući Gandhijevu izreku: „Gang prava izvire iz Himalaje dužnosti“ (881). Donosi tri tablice o promjeni i primjeni različitih paradigma u judaizmu, kršćanstvu i islamu te ističe: „Ali čak i Poslanik nije prvobitno nastupio kao osnivač države i zakonodavac. Tek kada je iz Meke pozvan u Medinu da nadiđe plemenske sukobe koji su tamo trajali već duže vrijeme i da plemena integriira u zajednicu, on je kao vjerski autoritet, 'primorani' da se politički aktivira, to znači da izgradi zajednicu i funkcionira kao 'državnik'" (892).

S umjerenim muslimanskim teolozima prenosi značenje pojma *džihad* u kur'anskim ajetima prvenstveno kao napor u svladavanju samoga sebe i ostvarivanju viših vrijednosti (916). Vidi potrebu i mogućnost etičnosti u ekonomiji kojoj je potreban „moralni filter“. Navodi knjigu pakistanskog savjetnika Centralne banke Umara Chapre *Islam i ekonomski izazovi* (izdanje na engleskom 1992.) koji traži povezivanje ekonomskih strategija i etičkog prosuđivanja

(939-941). Za muslimanke u zapadnim državama, koje pokrivalom za glavu na radnim mjestima žele izraziti svoj islamski identitet i protest protiv sekularističke države, pokazuje duboko razumijevanje i traži strpljivost od svih (945-949). Ovo poglavlje završava vlastitom molitvom za koju misli da je mogu moliti pripadnici triju abrahamskih religija (973-974).

U Epilogu sažima pet paradigma kroz koje je prošao islam i poziva na prijelaz od „slike neprijatelja do slike nade“. Skreće pozornost na doprinos muslimana dijalogu kultura prigodom usvajanja Rezolucije UN 11. rujna 1998. o dijalogu kultura koji se temelji na svjetskom etosu. U zaključku donosi izazovan citat iz Govora Kofi Annana kao generalnog sekretara UN 12. rujna 2003. u Tübingenu o svjetskom etosu: „Nijedna religija ili etički sistem nikada ne bi smjeli biti osuđeni zbog moralnih propusta nekih njegovih sljedbenika. Naprimjer, ako kao kršćanin ne želim da se o mojoj vjeri sudi prema postupcima križara ili inkvizicije, moram također biti vrlo oprezan da ne sudim o tuđoj vjeri prema postupcima nekoliko terorista koje su počinili u ime svoje vjere“ (997). Kofi Annan (1938. - 2018.) je bio Afrikanac koji je u srednjoj školi prihvatio anglikansko kršćanstvo.

Izdavač i muslimanski teolozi predstavili su ovu prevedenu knjigu na Bošnjačkom institutu u Sarajevu

23. svibnja 2024. Pročitano je tom zgodom pismo njemačkog pobornika dijaloga Karla Joshepha Kusche-la čiju su knjigu Židovi, muslimani, *kršćani* preveli i izdali bosanski franjevci god. 2011. On je pohvalio Künga što je svojim radovima skrenuo pozornost na mirotvorni potencijal religija. Umirovljeni profesor Fakulteta islamskih nauka Hilmo Neimarlija izrazio je divljenje što je katolički teolog ovom knjigom pridonio ispravljanju iskrivljene slike o muslimanima na Zapadu. Enes Karić je istaknuo da Küng prikazuje islam kao svjetsku vjeru čiji se pripadnici nadaju Bogu te potaknuo muslimanske profesore i studente neka je čitaju. Alen Kristić je predložio da iz *Küngovih* djela o židovstvu, kršćanstvu i islamu učimo propitivati paradigme iz prošlosti. Prevoditelj A. Alibašić naglasio je potrebu unutarnjeg muslimanskog dijaloga i zahvalio onima koji su mu pomogli u jezičnom dotjerivanju knjige.

I ja, kao katolički pobornik međureligijskog dijaloga i suradnje u BiH, preporučam ovu knjigu našim profesorima i studentima jer predstavlja muslimane kako oni sebe vide. Objavljivanjem ove knjige u Sarajevu, priređivači priznaju da se Küng potrudio razumjeti islam iznutra.

Mato Zovkić

Prikaz knjige: Priručnik za upravljanje župom. Teorijsko-praktični priručnik za upravljanje župom s e-dodatkom dokumenata i obrazaca, autora prof. Josipa Šalkovića. Glas Koncila: Zagreb, 2024.

Uvod

Tema župne administracije na hrvatskom govornom području dugo je bila zapostavljena u znanstvenom proučavanju i nastavnom procesu. Tek se u novije vrijeme ova tema javlja kao izborni kolegij na Katedri kanonskog prava na našim teološkim fakultetima. Godina 2024. donijela je čak tri znanstvena djela koja na sustavan, praktičan i raznolik način pristupaju ovoj važnoj i iznimno aktualnoj tematici – župnoj administraciji. Jedno od tih djela je i *Priručnik za upravljanje župom* prof. dr. Josipa Šalkovića, objavljen u izdanju Glasa Koncila iz Zagreba. Riječ je o značajnom i opsežnom djelu na hrvatskom jeziku koje sustavno i praktično obrađuje brojne aspekte upravljanja župom u suvremenim crkvenim i društvenim okolnostima.

Knjiga je rezultat bogata znanstvenog, pastoralnog i pravnog autorova iskustva, a namijenjena je širokom krugu korisnika: župnicima, župnim upraviteljima, vikarima, članovima župnih vijeća, pastoralnim suradnicima, ali i civilnim pravnicima te državnim službenici-